

Afschaffing van de slavernij?

7 juli 2019

voorgangers: Willem van der Meiden (overweging) en Leo van Driel

Inleiding op het thema

Afgelopen maandag was het Ketu Koti, de jaarlijks op 1 juli gevierde Surinaamse feestdag ter herdenking en viering van de afschaffing van de slavernij. De naam betekent in het Sranantongo 'Ketenen Gebroken'. Ketu Koti heet ook wel de 'Dag van de Vrijheden'.

Nederland schafte de slavernij in de koloniën pas af in 1863, Engeland 30 jaar eerder, maar de Verenigde Staten 2 jaar later. In 1863 kwamen in Suriname ongeveer 40.000 (Afrikaanse) slaven vrij. Het zware werk op de plantages moesten ze echter nog tien jaar blijven doen, al was het dan tegen betaling.

En nu: naar schatting leefden in 2016 wereldwijd bijna 50 miljoen mensen in slavernij en nog eens enkele honderden miljoenen in omstandigheden die zich van totale slavernij maar weinig onderscheiden.

De titel van deze viering draagt het woord 'afschaffing' dus met enige nuance. Die afschaffing is nog steeds een dagelijkse opdracht. En dan hebben we het nog niet eens over die vele miljoenen mensen die in een of andere vorm van verslaving verdwaald zijn, verslaafd aan roken, drugs, drank, aan seks, aan werk, aan macht, aan eten, en die zich niet dan met enorme moeite aan die verslaving kunnen ontrukken. Als hun dat al lukt. Slavernij alom.

Slavernij dus vandaag, van Ketu Koti in Suriname via de Mississippi Delta in de Verenigde Staten naar de weg tussen Efese en Kolosse in het Klein-Azië van de apostel Paulus.

open uw hand | geef ons het brood der vrijheid

als Gij ons niet verzadigt | zijn wij niets.

Schriftlezing

We lezen vandaag een heel Bijbelboek. Het kleinste stukje Nieuwe Testament dat ons is overgeleverd is de brief van Paulus aan Filemon, een geleidebriefje voor een weggelopen slaaf die terugkeert naar zijn voormalige meester. Geschreven in de jaren '50 van de eerste eeuw, hoogstwaarschijnlijk door Paulus zelf. De tekst is bewerkt voor oren van nu.

Van Paulus, gevangen in de vrijheid van Jezus de Messias, en broeder Timotheus.

Aan onze geliefde medewerker Filemon, de geliefde Apfia en medestrijder Archippos, en wie ook maar deel uitmaken van je huisgemeente.

Wij wensen je de goedgunstigheid en vrede van God, die onze vader is, en van de Messias Jezus in wiens dienst wij staan.

Dank aan God! Ik bid altijd voor jullie en weet van jullie liefde en het vertrouwen dat jullie ontvangen hebben van Jezus in wiens dienst wij staan, en ook bid ik voor al jullie dierbaren.

Ik hoop dat het vertrouwen dat jullie samenbindt tot een gemeenschap jullie de energie geeft. En dat die energie jullie bewust maakt van alle goeds dat ons in de Messias Jezus ten deel is gevallen.

Veel goedgunstigheid en troost voelen wij door jouw liefde. De onrust van onze dierbaren is door jou tot bedaren gebracht.

Ik wil je iets vragen. Nee, ik deins ervoor terug in de Messias om je iets op te dragen omdat het nodig is. Ik vraag het je liever door liefde gedreven. Want ook ik, de oude Paulus, ben een gevangene van de Messias Jezus.

Nu dan mijn vraag. Die gaat over mijn jongen, die in zijn dienst aan mij opgegroeid is: Onesimus, de bruikbare, 'komt-van-pas'. Ooit is hij voor jou onbruikbaar geworden, nu is hij voor jou en mij maar wat bruikbaar. Ik heb hem teruggestuurd naar jou. Hij komt eraan.

Wil je hem – ik vraag het je vanuit het diepst van mijn hart – in genade aannemen en omarmen? Ik had hem graag voor mezelf gehouden, maar als hij jou dient, dient hij mij. Ons bindt immers het evangelie.

Ik doe niets buiten jouw medeweten om, omdat ik weet dat jij iets goeds wilt doen niet omdat het moet, maar alleen uit vrije wil.

Ik denk dat Onesimus, Goedvanpas, dáárom een poosje bij je weggelopen is, om als hij bij je terug is je voor altijd tot nut te zijn.

Maar: niet meer als slaaf, maar meer dan een slaaf: als broeder, als je gelijke. Voor mij is hij dat al, hoeveel te meer voor jou! In vlees en bloed en in onze Heer. Als je mij ziet als je metgezel, doe dat dan ook met hem.

O ja, als hij wat verkeerd doet of schulden maakt, zet dat op mijn rekening. Ik Paulus schrijf het je zwart op wit: ik zal je betalen, zodat ik niet kan zeggen dat ik jou iets schuldig ben.

Ja, broeder, maak me blij in de Heer, kalmeer mijn onrust in de Heer.

Ik heb je dit geschreven omdat ik vertrouw op je solidariteit en weet dat je nog meer zult doen dan ik van je vraag.

O ja, reserveer een herberg voor me, want ik hoop door jullie gebeden een gunstig onthaal bij jullie te vinden.

Jou groeten Epafras, medegevangene in de Messias Jezus, Markus, Aristarchus, Demas, Lukas, mijn medewerkers.

De goedgunstigheid van de Heer zij met jullie, de liefde en bezieling van Jezus de Messias zij met jullie allen. Amen, och mocht het eens waar zijn.

W.C. Handy en de blues

William Christopher Handy was een zwarte Amerikaanse muzikant. Hij leefde van 1873 tot 1958. Acht jaar voor zijn geboorte was de slavernij in Amerika afgeschaft. Handy's vader en moeder waren nog slaaf geweest, maar zoonlief werd in vrijheid geboren. Hoewel Handy enige faam verwierf als trompettist in big bands, is hij vooral blijven voortleven als de vader van de blues. Die zwarte muziek bestond al vanaf ongeveer 1860. Ze was voortgekomen uit o.a. work songs van slaven in de katoenpluk, balls & chains songs van zwarte gevangenen en gospelmuziek uit de zwarte kerken in het zuiden van de Verenigde Staten. Maar tot het begin van de twintigste eeuw had de blues in Amerika het imago van onverstaanbaar gekrijs en gezucht van zwarte muzikanten in louche bars, begeleid door primitief gitaarspel.

W.C. Handy vertelt het verhaal dat hij in zijn jonge jaren, in 1903, een keer in het gehucht Tutwiler in de staat Mississippi 's nachts bij een kruispunt van spoorlijnen op een trein zat te wachten. Daar kreeg hij gezelschap van een zwarte man die muziek maakte. Hij zat gehurkt aan een éénsnarige gitaar te plukken en gebruikte soms zijn zakmes om de snaar te laten zingen. Hij mompelde en schreeuwde weemoedige teksten over crossroads en rail tracks, kruispunten en spoorlijnen. In veel oude bluesmuziek is de trein het symbool van de ontsnapping uit slavernij en armoede. Hobo's & tramps verstoppen zich als verstekeling in vrachttreinen op weg naar vrijheid en welvaart, of alleen maar naar een beetje geluk. Maar de meeste songs zijn niet optimistisch over de goede afloop van deze ontsnappingen. Vrijheid en gelijkheid zijn voor de arme zwarte Amerikanen schaars, ook als de slavernij is afgeschaft. Armoede en achterstelling liggen op de loer en nieuwe slavernij, zoals aan de drank of aan gewetenloze werkgevers. En anders waren het wel de slechte vrouwen, dat zongen tenminste sommige minstens zo slechte mannen. Weemoed zette de toon van de blues.

Tennessee Ernie Ford zong over de nieuwe slavernij van mijnwerkers in de jaren '50 van de vorige eeuw de song Sixteen Tons. Het refrein gaat als volgt:

You loaded sixteen tons and what did you get,
Another day older and deeper in dept.
I said: Peter, don't you call me, caus' I can't go,
I owe my soul to the company store.

Vandaag laadde je zestien ton kolen en wat kreeg je daarvoor terug? Weer een dag ouder en dieper in de schulden. Ik zei: Petrus, jij daar aan je hemelpoort, roep mij maar niet, want ik kan niet komen, ik heb mijn ziel verkocht aan de winkel van de baas.

Het loon dat de mijnwerker kreeg, moest immers verplicht worden uitgegeven in de winkel van de mijnbaas. En het was nooit genoeg, zeker als er ook nog wat geld naar huis gestuurd moest worden. Het is een verhaal van over de hele wereld. Tot op de dag van vandaag, vraag het de Filipino's in de Arabische emiraten. Ook in Zuid-Limburg was het honderdvijftig jaar geleden niet anders. Waar slavernij ophoudt en nieuwe slavernij begint, is soms moeilijk vast te stellen.

William Christopher Handy vertelt dat hij diep onder de indruk was van die ontmoeting uit 1903 en van de bizarre muziek die hij te horen kreeg. Omdat geen enkel bluesnummer ooit in muzieknotatie was opgeschreven, besloot hij het platteland van de deep south af te struinen en de muziek die hij hoorde te documenteren. Hij ging ook zelf als eerste bluesnummers componeren en onttrok zo deze muzieksoort aan de anonimiteit. Blues ligt aan de basis van rock & roll, van veel jazz- en popmuziek en de kennis van slavernij en armoede in het zuiden van Amerika heeft geen grotere ambassadeur gekend dan deze muziek. Dankzij W.C. Handy kwam bluesmuziek serieus in de belangstelling en werden later straatarme muzikanten in staat gesteld zich met hun muziek enig inkomen te verschaffen.

In de jaren zeventig en tachtig kwam ik sommigen van hen tegen. Ik was een trouw bezoeker van de urenlange bluesestafettes in muziekcentrum Vredenburg in Utrecht. De meeste bezoekers kwamen om te swingen op de ruige blues van de moderne navolgers van de oude meesters, maar af en toe nam zo'n oude meester, zo'n toen nog levende legende, zelf plaats op een krukje vooraan het podium, plukte de drie akkoorden op zijn gitaar en zong met versleten stem en vaak tandeloze mond de oeroude teksten van verlangen, weemoed en verdriet. Als het even kon met een likje mondharmonica erbij. De zaal stroomde dan leeg naar de bar, maar ik zat op de eerste rij en dronk de oude blues in me op. De smaak van de cotton fields, van de slavernij en de armoede, van het verdriet om een loser te zijn en nooit het paradijs van vrijheid te zullen zien, de blues van het missen van die ene trein. En al die gemene ontrouwe vrouwen. *Sometimes I feel like a motherless child...*

Overweging

Tussen Kolosse en Efese in het huidige Turkije reden zo rond het jaar 50 van onze jaartelling geen treinen. Wegen waren er wel en over wegen kon je ook ontsnappen als je slaaf was. En slaaf was in het Romeinse Rijk 90% van de bevolking. Zo'n slaaf was Onesimus. Hij liep weg van zijn meester Filemon en slaagde erin de 200 kilometer naar Efese af te leggen. Hij kwam terecht in het gezelschap van een soort sekte, volgers van ene Jezus Messias, die verkondigden dat door het leven, de dood en de opstanding van deze Jezus de toekomst was geopend voor joden én grieken, slaven én vrijen, mannen én vrouwen. Een in die tijd – en niet alleen toen – ongehoord verhaal. Als weggelopen slaaf was Onesimus vogelvrij, als hij werd opgepakt wachtte hem de wrede dood door kruisiging. Maar bij deze Jezusgroep kon hij terecht én kon hij zich nuttig maken. Want dat betekent zijn naam: Onesimus, de nuttige, de jongen die van pas komt. In het Engels: Handy. En deze Onesimus, deze Handyman, is de aanleiding voor het briefje dat is overgeleverd in het Nieuwe Testament en dat we zojuist hoorden. Een geleidebrief van de leider van de Jezusgroep, Paulus, aan de voormalige eigenaar van de slaaf Onesimus, Filemon, met het verzoek om deze jongen weer in genade aan te nemen, maar niet als slaaf te behandelen, maar als gelijke, als broeder. Want zo kan deze nuttige echt tot nut zijn, schrijft Paulus. Dat durft hij te vragen, want die Filemon, 'onze vriend' luidt zijn naam, is een bekende van hem en was onder de indruk van Paulus' verhalen, denkbeelden en toekomstvisioenen. En daarom durft Paulus deze slavenhouder om een gunst te vragen, namelijk niet alleen om het leven van zijn voormalige slaaf te sparen als hij is teruggekeerd, maar meer nog dan dat: om hem als gelijke op te nemen in zijn huisgemeente. Dat is nogal wat, maar Paulus rekent erop dat het zaadje dat bij Filemon geplant is, inmiddels gegroeid is.

U zult gemerkt hebben dat in de tekst van dit briefje een woordspel wordt opgevoerd. Paulus voert zichzelf op als een gevangene. Daaruit hebben sommige uitleggers opgemaakt dat hij gevangen zat, in Efese, of misschien wel in Rome, toen hij dit briefje schreef. Dat kan zijn, maar hij schrijft het toch vooral in overdrachtelijke zin: hij zit met handen en voeten, lijf en leden, vast aan de Messias Jezus. Hij heeft aan hem - een wat gewaagde vergelijking wellicht - zijn ziel verkocht. Het verhaal van zijn eigen letterlijk verblindende bekering op een crossroad bij Damascus had een mooie blues kunnen opleveren. En sindsdien kan Paulus niet meer terug. Zijn vrijheid is gevangenschap in Jezus.

Hij vraagt aan Filemon om zijn voormalige slaaf Onesimus als ware hij een vrij man weer in de armen te sluiten, zodat die hem zou kunnen dienen, van nut zou kunnen zijn, gebonden in het evangelie, in het goede visioen van de vrijheid. En hij vraagt Filemon dat te doen, niet omdat hij vindt dat hij dat móet doen, maar uit vrije wil. Zo heeft Paulus weet van tweeërlei slavernij en dus van tweeërlei vrijheid. Maar anders dan in het verhaal van de mijnwerker van Tennessee Ford is de nieuwe slavernij bij Paulus geen nieuw juk. De gebondenheid in het evangelie is inderdaad geen vrijheid-blijheid, maar wel een commitment – we spreken vandaag toch al veel Engels: een toewijding aan het visioen van ongekende vrijheid dat in die merkwaardige Messias Jezus werkelijkheid is geworden.

Paulus werd al vroeg de apostel van de vrijheid genoemd. Toch heeft de stichter van het christendom onder meer vrijzinnige christenen vaak weinig krediet. Misschien komt dat wel omdat hij zo graag woorden als dienen, ondergeschikt zijn, slaaf zijn in de mond neemt. En omdat hij die woorden dan niet alleen gebruikt voor al het oude waar de nieuwe Jezusbeweging mee heeft gebroken, maar ook voor het nieuwe, voor de toekomstdroom die door het evangelie in beweging is gezet. Geen wenkend verschiet van totale vrijheid en ongebondenheid, van laat maar gaan en wie doet me wat, maar nieuwe gebondenheid, een nieuwe toewijding. Al was het alleen maar omdat Paulus' visioen zich niet richt op de vrolijkheid van zich ongeremd ontplooiende individuen, maar op een gemeenschap van mensen die op elkaar betrokken zijn, opdat zo veel mogelijk mensen er deel van kunnen uitmaken. En daar is binding voor nodig, een gevangenschap aan elkaar. Paulus zingt niet het lied van de tomeloze vrijheid, maar zoekt de tonen van het grootste gemene veelvoud. In dat perspectief grenst ieders vrijheid aan die van de ander.

Wat me in het briefje aan Filemon nog het meest verbaast is niet het lef van Paulus om een slavenhouder te vragen om een weggelopen slaaf niet alleen terug te nemen, maar zelfs als gelijke en broeder te beschouwen. Nee, hoe ongehoord ook, wat me echt frappeert is dat in zijn briefje geen enkel moreel appel wordt gedaan op Filemon om zijn bestaan als slavenhouder te beëindigen. Er is geen moreel oordeel over Filemon. Niet zoals Jezus zelf meer dan eens gezegd zou hebben: sta uw bezittingen af en volg mij. Filemon krijgt moreel niet de wacht aangezegd. Nu kan het goed zijn dat Paulus dat niet iets voor een briefje vond, maar meer iets voor een goed gesprek. Maar ik denk toch ook dat hij heeft bedacht dat een weggelopen slaaf als gelijke opnemen in je huisgemeenschap al het begin is van een bekering. En dat daar geen vermanend woord meer bij nodig is.

'Het doel van de staat is de vrijheid' schreef Spinoza en deze regels staan op de sokkel van zijn standbeeld bij de Amsterdamse Stopera. Ook Spinoza legde deze vrijheid uit als gemeenschap stichtend dienstbetoon aan elkaar. Amen